

ქვემო ქართლის მტკვარ-არაქსის კულტურის ლოკალური თავისებურებანი*

ქვემო და შიდა ქართლის მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლთა შორის არსებული ლოკალური განსხვავებები უკვე კარგა ხანია მეცნიერთა ყურადღებას იმსახურებს. მრავალ მკვლევარს აქვს შესწავლილი კავკასიის ადრე-ბრინჯაოს ხანის ეს ფრიად მნიშვნელოვანი საკითხი. ამ მხრივ, სტატიაში, ალბათ ახალი არაფერი იქნება ნათქვამი, ეს არის ყველა ამ თავისებურების შეძლებისდაგვარად თავმოყრის ცდა და ჩვენს მიერ შესწავლილი ძეგლების მასალებზე დაყრდნობით კიდევ ერთხელ წარმოჩენა კავკასიის ადრეულითა-ნების ხანის არქეოლოგიის ამ ასპექტისა. ამჯერად განხილული იქნება მხოლოდ ქვემო და შიდა ქართლის ძეგლების ურთიერთდამოკიდებულების საკითხები. წინამდებარე სტატია ნაწილია ნაშრომისა, სადაც ეს ფრიად საყურადღებო საკითხი წარმოჩენილი იქნება მთელი კავკასიის მონაცემების გათვალისწინებით.

პირველ ყოვლისა, გვინდა განვიხილოთ სამშენებლო ტრადიცია, რომელიც ქვემო ქართლის ძეგლებს ახასიათებს.

დმანისის რაიონში, სოფ. განთიადში, ადგილ ორწყლებზე მაშავერას ხეობის არქეოლოგიური ექსპედიციის მიერ (ხელმძღვანელი კ. კახიანი, რაზმის უფროსი ზ. ცქვიტინიძე) შესწავლილ იქნა მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარის მცირე ნაწილი¹. ანაკრეფი მასალის მიხედვით ნამოსახლარი საკმაოდ დიდ ფართობზე (3 ჰ) არის დაფიქსირებული (ტაბ. I₁). იგი ერთფენიანია. კულტურული ფენა დაზიანებული იყო ჯერ შუაბრინჯაოს ხანის ყორღანის, ხოლო შემდეგ გვიანბრინჯაოს ხანის სამარხების მიერ. ნაგებობების ნაშთებიდან დაფიქსირდა თიხის მცირე ზომის კერა, რომლის ქვეშაც გაითხარა ბავშვების კატაკომბური სამარხი (ტაბ. II). ნამოსახლარზევე აღმოჩნდა ქვის დაზიანებული და ნაკლული წრე, რომელიც შემოზღუდული იყო გრუნტში ჩასობილი, დაახლოებით 60°-ით დახრილი მოწითალო ფერის ქვის ფილებით (ტაბ. I₂). ქვის ფილებს შიგნითა მხრიდან შემოწყობილი ჰქონდა

* წაკითხულია მოხსენებად არქეოლოგიური კვლევის ცენტრში, 1999 წელს.

საშუალო ზომის ლოდები. სამწუხაროდ, დანგრეული აღმოჩნდა ამ წყობის უდიდესი ნაწილი. შემორჩენილი სეგმენტის დიამეტრი ქორდაზე 7, 7 მ იყო, ქვის ფილების სიმაღლე – 0, 4 მ, შიგნიდან შემოწყობილი ქვების საშუალო ზომა – 0, 25 მ. ამ ქვებზე, განლაგებული იყო თიხის 5 ჭურჭელი.

ქვის ანალოგიური წრე ან ყორე („ограда“), როგორც მას ავტორი უწოდებს, აღმოჩენილია ბ. კუფტინის მიერ ოზნის (გუნია) ნასახლარზე². ოზნში დადასტურებული წრის სეგმენტი შედგენილი იყო მიწაში ჩასობილი, 45°-ით დახრილი ქვიშაქვის ფილებისაგან. სეგმენტის ზომა (ქორდაზე) 7.5 მ იყო. აქაც, როგორც ორწყლებზე წრის დანარჩენი ნაწილი დანგრეული აღმოჩნდა. სეგმენტის შუა ნაწილში შემორჩენილი იყო ქვის რამდენიმე ლოდი, რომლებიც შიგნიდან ჰქონდა შემოწყობილი ფილებს (ტაბ. III).

სამშვილდის ნამოსახლარზე II ფენაში გამოვლინდა წრიული გეგმის მქონე შენობის (თუ შენობათა) სამი პარალელური კედლის ნახევარწრიული ქვის საძირკველი³. გ. მირცხულავას ვარაუდით, ქვის საძირკველი მრგვალ ნაგებობას მხოლოდ ჩრდილო მხრიდან ჰქონდა, სამხრეთი მხარე კი (ნაგებობის ფასადი) ხის ბოძებზე ბათქაშით შელესილი ხის წნულისა იყო.

შუა კედლის ქვის წყობა აქაც შედგენილი იყო 45-50°-ით დახრილი ქვის ფილებისაგან, რომელთა ძირი ორმხრივ გამაგრებული იყო პატარა ქვებით. კედლის სიმაღლე 0, 5-0, 6 მეტრია. ამ ნაგებობას ცენტრალური ადგილი ეკავა სამშვილდის ნამოსახლარზე. აღმოსავლეთ და დასავლეთ მხარეს მას მიდგმული ჰქონდა სწორკუთხა ნაგებობები³.

1960 წელს ისტორიის ინსტიტუტის არქეოლოგიურმა დაზვერვითმა ექსპედიციამ გ. ფხაკაძის ხელმძღვანელობით ბოლნისში ყორანთას გორის სამხრეთ-დასავლეთ ფერდზე საცდელი თხრილის გავლებისას აღმოაჩინა წრიული ფორმის ნაგებობის ქვის საძირკველი (დიამეტრი – 5 მ). იგი წარმოადგენდა ცერად ჩასმული ნაგლეჯი ქვების ორმაგ წყობას, რომელიც შევსებული იყო წვრილი ქვის ხურდით. იქვე მიმობნეული ბათქაშის ფრაგმენტებზე შეიმჩნეოდა წკნელის ანაბეჭდები⁴.

ბ. კუფტინი ოზნში აღმოჩენილ ქვის ყორეს მიიჩნევს ხის მსუბუქი, „ფაცხის“ ტიპის ნაგებობის საძირკველად. მისი აზრით, ამ შენობას კონუსის ფორმა უნდა ჰქონოდა. მეცნიერი ნაგებობას თავისი ფორმისა და ზომის მიხედვით ხმელთაშუაზღვისპირეთში, თესალიაში აღმოჩენილ ნაგებობებს ადარებს. იგი აღნიშნავს, რომ მრგვალი გეგმის ნაგებობანი დამახასიათებელია ზემო მესოპოტამიისა და აღმოსავლეთ ხმელთაშუაზღვისპირეთისათვის, აგრეთვე დადასტურებულია კავკასიის მტკვარ-არაქსის ენეოლითშიო. აქ ის

გულისხმობს შენგავითის ნამოსახლარს, რომლის მრგვალ ნაგებობებს წინა აზიაში აღმოჩენილ „თოლოსებს“ ადარებს⁵.

ბევრი მოსაზრება არსებობს მრგვალი ნაგებობების შესახებ. არპაჩიის გამოხრელი მალოვანი იმ აზრისაა, რომ ისინი წმინდა, საკულტო ადგილს წარმოადგენდა, რომელიც დედის კულტთან იყო დაკავშირებული⁶. პარო მათ შესაწირავ ადგილებად მიიჩნევს და რიტუალურ დანიშნულებას მიაწერს⁷. ბარენის აზრით, მესოპოტამიაში ადრეულ პერიოდში ვიდრე ტაძრების აგებას დაიწყებდნენ, არსებობდა მსხვერპლის შესაწირი ადგილები – მრგვალი ფორმის ნაგებობა⁸. აღსანიშნავია გ. ჩაილდის მოსაზრება თოლოსების შესახებ. ის ფიქრობს, რომ თეორიულად დასაშვებია მათი საკუჭნაოდ ან ბელადად გამოყენება⁹. „თოლოსის“ ტიპს უკავშირებს გ. ფხაკაძე თამარისში გათხრილ აკლდამას¹⁰. გ. მირცხულავა შენიშნავს, რომ არქიტექტურაში ნაგებობის ადრეულ ფორმად მიჩნეულია მრგვალი ნაგებობები როგორც უფრო პრიმიტიული, ხოლო სწორკუთხა ნაგებობები განვითარების უფრო მაღალ ეტაპზე ჩნდება¹¹.

ორწყლებზე აღმოჩენილი მრგვალი ნაგებობის ნაშთი, რომელიც საკმაოდ დიდ მსგავსებას ამჟღავნებს სამშვილდის, ოზნისა და ყორანთის ნაგებობებთან, არ გვაძლევს სათანადო მასალას, რომ დაბეჭდვით ვიმსჯელოთ მის დანიშნულებაზე. მხოლოდ ვარაუდის სახით შეიძლება გამოვთქვათ მოსაზრება, რომ სპეციალურად გამორჩეული, წითელი ქვის ფილებით შემოსაზღვრული წრე, რომლის კედელთან ჩამწკრივებული იყო კერამიკული ინვენტარი, შეიძლება მის საკულტო დანიშნულებაზე მიანიშნებდეს.

ამრიგად, ჭერჭერობით მთლად ნათელი არ არის ჩვენს მიერ განხილული ნაგებობის დანიშნულების საკითხი. ამ პრობლემის გარდა ჩვენს ყურადღებას იქცევს ის გარემოება, რომ ქვემო ქართლში დადასტურებულ მტკვარ-არაქსის კულტურის ყველა ნაგებობას აქვს ქვის საძირკველი (თეთრიწყარო¹², ბეშთაშენი¹³, ოზნი¹⁴, ბოლნისი-ყორანთა¹⁵, სამშვილდე¹⁶, პაპუნაანთ წყარო [გომარეთი], ორწყლები¹⁷), მაშინ, როდესაც შიდა ქართლში არც ერთ ნამოსახლარზე არ ჩანს ქვის საძირკვლიანი შენობა. გ. ფხაკაძეს ასეთი განსხვავება ქვემო და შიდა ქართლის ნაგებობათა შორის შემთხვევითად არ მიაჩნია. იგი ფიქრობს, რომ ამ მოვლენის ახსნა მართებული იქნება ერთი და იგივე კულტურის ლოკალური ვარიანტებით და რომ შიდა ქართლი – ერთი ლოკალური ვარიანტია ალიზით და სარლასტით ნაგები სახლებით, ხოლო რაც შეეხება ქვემო ქართლს, იგი წარმოადგენს მეორე ლოკალურ რეგიონს, სადაც განვითარდა შენობების ქვის საძირკველზე აგების ტექნიკა. იგი სამართლიანად დასძენს, რომ ამ განსხვავების ახსნა არ იქნებოდა მართებული

ასაკობრივი მომენტი, რადგანაც ასეთი სხვაობა სინქრონულ ძეგლებზე შეინიშნებაო (თრიალეთი – გუდაბერტყას ძირა ფენა – ქვაცხელას ნაწილი)¹⁸. რა თქმა უნდა, თუ ამ მოსაზრებას მივიღებთ მხედველობაში, უნდა ვეძებოთ მიზეზი, რამ განაპირობა ასეთი განსხვავების არსებობა. პირველ რიგში, ალბათ, უნდა გავითვალისწინოთ ბუნებრივი პირობები, გეოგრაფიული გარემო, რომელშიც უხდებოდა ცხოვრება მტკვარ-არაქსელ ადამიანს. როგორც ცნობილია, ქვემო ქართლის ლანდშაფტი ძირითადად ვულკანური წარმოშობისაა. მისი უდიდესი ნაწილი დაფარულია ლავური ბაზალტის მძლავრი ფენებით, მაშინ როდესაც შიდა ქართლის ველები ძირითადად დანალექი და ალუვიური ფენებითაა დაფარული. ცხადია, იმდროინდელი ადამიანი გამოიყენებდა ბუნების მიერ ნაბოძებ საშენ მასალას, ქვემო ქართლში – ქვას, ხოლო შიდა ქართლში – თიხას.

ქვის საძირკველზევე უნდა ყოფილიყო აშენებული სოფ. გომარეთთან პაპუნაანთ წყაროზე ჩვენს მიერ გათხრილ ნამოსახლარზე დადასტურებული ნაგებობების ნაშთები.

მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარი პაპუნაანთ წყაროს ველზე დიდ ფართობზეა გავრცელებული. დაზვერვების შედეგად პატარა ხევების ჭრილებში ბევრგან დაფიქსირდა ნაგებობებისა თუ კერამიკული ინვენტარის ნაშთები, ობსიდიანის და რიყის ქვის იარაღები. ჩვენს მიერ გასათხრელად შერჩეული ადგილი წარმოადგენდა ორი პატარა ხევის მიერ წარმოქმნილ სამკუთხა კონცხს. რომლის ორი ფერდი განუწყვეტლივ ირეცხებოდა ჩამონადენი წყლით, და მათ ჭრილებში კარგად ჩანდა ქვის საძირკვლების წყობა, ალიზის ფენები, თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები. კერამიკული მასალა მრავლად იკრიფებოდა გარემომცველ ხევებში.

სულ გაითხარა 25 მ² ფართობი. ძეგლი ერთფენიანი აღმოჩნდა. კულტურული ფენა შავი ცხიმოვანი ნიადაგისაგან შედგებოდა. ფენის სიმაღლერე 0.3 მ აღწევდა. იგი განლაგებული იყო მოყავისფრო თიხნარ სტერილურ ფენაზე¹⁹ (ტაბ. III₂).

გათხრისას თავდაპირველად თავი იჩინა ბათქაშის სქელმა ფრაგმენტებმა, რომელსაც კარგად ჰქონდა შემორჩენილი მსხვილი ლასტის ანაბეჭდები. ბათქაშის გროვები გათხრილი კვარდატის თითქმის მთელ ფართობზე ვრცელდებოდა. ამავე დროს, როგორც ჩანდა, ნაგებობის მნიშვნელოვანი ნაწილი ეროზიის შედეგად იყო განადგურებული და არ იკვეთებოდა ნაგებობების კონტურები.

ბათქაშის ფენები ფარავდა თიხის ჭურჭლის მრავალრიცხოვან ნატეხებს, რომლებიც გროვებად, კომპაქტურად იყო განლაგებული და აშკარად ჩანდა,

რომ ადგილზე ჩაშლილ ჭურჭლებს ეკუთვნოდა. ინვენტარი განლაგებული იყო საგანგებოდ მოსწორებულ, თიხით მოტეხილ და გადაღესილ იატაკზე. იატაკს მორუხო-მოყავისფრო შეფერილობა ჰქონდა.

კედლების ნაშთების ალაგების შემდეგ კვადრატის სამხრეთ-დასავლეთ და აღმოსავლეთ ნაწილებში დაფიქსირდა თეთრი, ბრტყელი, წაგრძელებული ფორმის ქვებით შედგენილი წყობები. აღმოსავლეთი წყობა ქვების ორმაგი წყობისაგან შედგებოდა, სამხრეთ-დასავლეთით კი ერთმაგად იყო შემორჩენილი. როგორც ჩანს, ქვის ეს წყობები თავის დროზე ნაგებობის საძირკვლის ფუნქციას ასრულებდა. სამწუხაროდ, ისინი იმდენად ფრაგმენტული სახით იყო შემორჩენილი, რომ არ მოხერხდა მათი განლაგების საფუძველზე ნაგებობის კედლების სავარაუდო კონტურების დადგენა.

როგორც ზემოთ დავინახეთ, ქვემო და შიდა ქართლის მტკვარ-არაქსის კულტურის ნამოსახლარებზე საკმაოდ თვალნათლივ ჩანს განსხვავება სამშენებლო ტრადიციაში. თუ შიდა ქართლის ძეგლთა უმეტეს ნაწილზე გვხვდება ალიზით აშენებული ნაგებობები, ქვემო ქართლში ისინი წარმოდგენილია ქვის საძირკვლით. ჩვენი აზრით, ამ განსხვავებაში თავისი წვლილი ამ ორი რეგიონის ბუნებრივი (ლანდშაფტური) პირობების სხვაობას უნდა შეეცანა.

ახლა შევეხოთ სამარხთა ტიპებსა და დაკრძალვის წესს.

მტკვარ-არაქსის კულტურის ძეგლებზე სამარხის რამდენიმე ტიპი გვხვდება. ეს არის ორმოსამარხები, ქვაყუთები, აკლდამები, ყორღანული სამარხები, საცხოვრებელ ნაგებობებში იატაკის ქვეშ გამართული სამარხები (ძირითადად ბავშვისა). ასევე არაერთგვაროვანია დაკრძალვის წესი. გვხვდება როგორც ინდივიდუალური, ისე კოლექტიური სამარხები, კენოტაფები. სტატი-აში ყურადღება გვინდა გავამახვილოთ აკლდამის ტიპის სამარხებზე, რომლებიც ერთ-ერთ წამყვან სახეობას წარმოადგენენ ქვემო ქართლის მტკვარ-არაქსის დასაკრძალავ ნაგებობათა შორის.

აკლდამები მტკვარ-არაქსის კულტურის ადრეული საფეხურისთვისაა დამახასიათებელი. ისინი კონსტრუქციულად რთული ტიპის ნაგებობაა, ვიდრე ორმოსამარხი და ქვაყუთი. აკლდამა საცხოვრებლის მიბაძვით კეთდება, დიდია, აქვს შესასვლელი, კარი, ზღურბლი. აკლდამები უმრავლეს შემთხვევაში კოლექტიური სამარხებია. მასში რამდენიმე მიცვალებულია დაკრძალული. სამარხის ეს ტიპი ხშირად საგვარეულო საძვალის ფუნქციას ასრულებს: ადრე დაკრძალული მიცვალებულის ძვლები ხშირად გვერდზეა მიხვეტილი და ახალი მიცვალებულისათვის არის ადგილი განთავსებისთვის. აკლდამაში ინვენტარიც მეტია სხვა სამარხებთან შედარებით. ბევრია ჭურჭლის რაოდენობა, საქონლის ძვლები.

ჩვენს მიერ 1996 წელს ადგილ პაპუნაანთ წყაროზე გაითხარა მტკვარ-არაქსის კულტურის აკლდამა.

0, 2 მ სიმძლავრის ჰუმუსოვანი ფენის ალების შემდეგ ერთ ადგილას გამოიკვეთა საშუალო ზომის ქვებით შედგენილი ქვაყრილი, რომელსაც გარშემოთეთრი ქვით გამართული სწორკუთხა წყობა შემოუყვებოდა. აღმოჩნდა, რომ ეს წყობა მიწაში ამოშენებული აკლდამის კედლებს ეკუთვნოდა. იგი სწორკუთხა ორმოში, ფერის წაგრძელებული ფორმის ქვებით იყო ამოშენებული. ქვები კარგად იყო მორგებული ერთმანეთს და ალაგ-ალაგ კედლები წვრილი ქვებით იყო ამოვსებული. სამხრეთის მხრიდან აკლდამას ღიობი ჰქონდა დატანებული, რომელზეც ქვის დიდი ფილები იყო აფარებული. ღიობს ქვემოთ ზღურბლის ქვა ჰქონდა დატანებული (ტაბ. IV).

აკლდამა დამხრობილი იყო სამხრეთიდან ჩრდილოეთისაკენ. მისი ზომებია: სიგრძე – 1,9 მ; სიგანე – 1,5 მ; სიღრმე (ნული წერტილიდან ანუ მიწის თანამედროვე ზედაპირიდან) – 1,2 მ.

აკლდამაში ცენტრალურ ნაწილში დაკრძალული იყო ორი მიცვალებული, თავით სამხრეთისაკენ მიმართულები, ხელფეხმოკეცილ მდგომარეობაში. ერთი მარჯვენა, ხოლო მეორე მარცხენა გვერდზე იყო დასვენებული.

აკლდამაში აღმოჩნდა თიხის ოთხი ჭურჭელი. ორი მათგანი მოთავსებული იყო მიცვალებულებს შორის, ორი აკლდამის აღმოსავლეთ კედელთან. ერთ-ერთ ჭურჭელში მსხვილფეხა საქონლის ლულოვანი ძვალი აღმოჩნდა. საქონლის ძვლები იყო განლაგებული აგრეთვე სამარხის აღმოსავლეთი კედლის გასწვრივ.

გომარეთის აკლდამას ახლო პარალელები მოეპოვება ისეთ ძეგლებზე, როგორიცაა პირველ რიგში სამშვილდე²⁰, ღრმახევისთავი²¹. კიკეთის სამაროვანზეც გვხვდება აკლდამის ტიპის სამარხები, მაგრამ აქ მათ ნალისებური ფორმა აქვთ. აღსანიშნავია თამარისის აკლდამა²² (ტაბ. V).

საინტერესოა აღინიშნოს, რომ ქვის აკლდამები არ არის გავრცელებული შიდა ქართლის ტერიტორიაზე. აქ უფრო ორმოსამარხები ჭარბობს.

მტკვარ-არაქსის კულტურის ერთ-ერთი ყველაზე დამახასიათებელი ნიშანია თიხის ჭურჭელი. თავისი ფორმების მიხედვით ამ პერიოდისათვის დამახასიათებელი კერამიკა ძალიან თავისთავადია და განუმეორებელ იერს აძლევს ამ კულტურას, რომელიც უზარმაზარ ტერიტორიაზეა გავრცელებული. მაგრამ მიუხედავად კერამიკის წამყვანი ფორმების მსგავსებისა, შესაძლებელია ისეთი ნიუანსების გამოყოფა ჭურჭლის ფორმებსა თუ შემკულობაში, რომლებიც ამა თუ იმ რეგიონისთვისაა დამახასიათებელი.

პირველ რიგში გვინდა გამოვყოთ ორნამენტი. ორმხრივი რელიეფური სპირალი შეიძლება თამამად ჩათვალოს ქვემო ქართლის მტკვარ-არაქსული კერამიკის ეგრეთ წოდებულ სავიზიტო ბარათად. ორწყლებისა და პაპუნანთ წყაროს ჭურჭლის შემკულობაში წამყვანი ადგილი სწორედ რელიეფურ სპირალურ ორნამენტს ეკუთვნის (ტაბ. VI). ეს ორნამენტები შესრულების ტექნიკითა და ფორმით ახლოს დგანან თეთრიწყაროსა და ოზნის ნამოსახლარებზე აღმოჩენილ ორნამენტებთან.

ორწყლების ნამოსახლარზე აღმოჩენილია აგრეთვე რელიეფური ორნამენტით შესრულებული ფრინველის სტილიზებული გამოსახულებით შემკული თიხის ჭურჭლის ფრაგმენტები. ორმაგი რელიეფური ხაზით შესრულებულ ნახევარკალისებურ ფიგურას მიმატებული აქვს სწორი ხაზი, რომელიც ფრინველის ნისკარტს აღნიშნავს. ჭურჭლის დადასტურებულ ნატეხებზე შემორჩენილია თითო ასეთი გამოსახულება, მაგრამ ამიერკავკასიაში გავრცელებული შემკულობის ტრადიციის მიხედვით ცხადია, რომ ამ გამოსახულების პირდაპირ უეჭველად უნდა ყოფილიყო ნისკარტით მისკენ მიქცეული ფრინველის მეორე გამოსახულებაც. სქემატურად გამოსახული ფრინველების ასეთი წყვილი დადასტურებულია კიკეთში²³. ნახევარკალეებით შედგენილი ორნამენტი ცნობილია ბეშთაშენიდან²⁴, სამშვილდიდან²⁵, კიკეთიდან.

უნდა აღინიშნოს, რომ სპირალურმა, სათვალისებურმა რელიეფურმა ორნამენტმა დიდი გავრცელება ვერ ჰპოვა შიდა ქართლის ძეგლებზე. მართალია, აქაც გვხვდება სპირალური ორნამენტით შემკული თიხის ჭურჭლები, მაგრამ მაინც, ძირითადი მოტივი შემკულობისა ქვემო ქართლში ნაკაწრი და ამოღარული გეომეტრიული ორნამენტია. მკვლევართა დიდი ნაწილი თვლის, რომ ეს მტკვარ-არაქსის კულტურის ლოკალური ვარიანტების არსებობაზე უნდა მიუთითებდეს²⁶.

ცალკე აღნიშვნის ღირსია ქვემო ქართლის ძეგლებზე აღმოჩენილი ჭურჭლის ყურები (ტაბ. VII). ყურები ნახევარსფეროს მოყვანილობისაა და ჭრილში ოვალურგანივკვეთიანია. თავის დროზე, როდესაც ბ. კუფტინმა მტკვრისა და არაქსის ორმდინარეთის ენეოლითური კულტურა გამოჰყო, მის განსაკუთრებულ დამახასიათებელ თვისებად ნახევარსფეროსებური ყური მიიჩნია. მართლაც, კუფტინისეული მასალის უმრავლესობას ასეთი ყური ჰქონდა. ბ. კუფტინი უმთავრესად სომხურ და თრიალეთურ მასალას ეყრდნობოდა. შიდა ქართლის მტკვარ-არაქსული ძეგლები მაშინ იშვიათად იყო შესწავლილი, ხოლო საჩხერე და მისი თანადროული ძეგლები შედარე-

ბით ახალგაზრდა ასაკის გამო მას „მტკვარ-არაქსის ენეოლითის“ კულტურულ წრეში არ შეჰყავდა²⁷.

აღმოსავლეთ ანატოლიის ძეგლების შესწავლის შედეგად ჩ. ბარნიმ გამოჰყო ე. წ. „აღმოსავლეთანატოლიურ-ამიერკავკასიური ადრებრინჯაოს ხანა“, რომლის ერთ-ერთ დამახასიათებელ ელემენტად, სპირალურ ორნამენტთან და რელსისებურ პირთან ერთად, ნახევარსფეროსებურ ყურს ასახელებს, რომელიც უცხოურ ლიტერატურაში შესულია „ნახიჭვანური, ანუ აღმოსავლეთ ანატოლიური“ ყურის სახელწოდებით²⁸. ამავე აზრს იზიარებს ვ. ლემბიცი²⁹. ი. კიკვიძის აზრით, ნახევარსფეროსებური ყურები უნდა გამოცხადდეს მტკვარ-არაქსის კულტურის ლოკალური ვარიანტის კუთვნილებად³⁰. ამ ყურების გავრცელების არეალს ო. ჯაფარიძე აღმოსავლეთ ანატოლიასაც უერთებს³¹.

ორწყლებისა და პაპუნაანთ წყაროს ნამოსახლარის ჭურჭლის ყურები ახლო ანალოგიებს პოულობს თეთრიწყაროს, ილდირის, ბეშთაშენის, ოზნის, კიკეთის, სამშვილდის კომპლექსებში აღმოჩენილ ყურებთან. ამავე დროს საჭიროა აღინიშნოს, რომ შიდა ქართლის ძეგლებზე აღმოჩენილი კერამიკისათვის უფრო ბრტყელი ყურებია დამახასიათებელი.

ინტერესს იწვევს ორწყლებისა და პაპუნაანთ წყაროს ნამოსახლარებზე დადასტურებული ე. წ. ცრუ ყურების საკმაო რაოდენობა, რომლებიც ახლოს დგანან თეთრიწყაროს, ბეშთაშენის, ოზნის სამშვილდის გათხრების შედეგად მოპოვებულ ცრუ ყურებთან. რადგანაც ცრუ ყურების ასეთი დიდი რაოდენობით გავრცელება ქვემო ქართლისათვის არის დამახასიათებელი, მართებული იქნებოდა ჭურჭლის ეს შემკულობა მტკვარ-არაქსის კულტურის ქვემო ქართლის ლოკალური ვარიანტის ერთ-ერთ დამახასიათებელ თვისებად მიგვეჩნია.

ამრიგად, ჩვენს სტატიაში დმანისის რეგიონის ძეგლებზე ახლად მოპოვებული მასალების საფუძველზე კიდევ ერთხელ გადავავლეთ თვალი იმ თავისებურებებს, რომლებიც მტკვარ-არაქსის კულტურის ქვემო ქართლის ძეგლებისთვისაა დამახასიათებელი, რითაც ისინი განსხვავდებიან შიდა ქართლში გავრცელებული ძეგლებისაგან. მომავალში გაგრძელდება ძიება ჩვენთვის საინტერესო საკითხებისა მტკვარ-არაქსის კულტურის არა მარტო კავკასიური ძეგლების, არამედ წინა აზიისა და სამხრეთ ევროპის ძეგლების შესწავლის ფონზე.

Зураб Цквитинидзе

Локальные особенности куро-араксской культуры в Квемо Картли

(Резюме)

Наличие локальных различий между памятниками куро-араксской культуры Квемо и Шида Картли давно привлекает внимание ученых. Целью нашей статьи является обобщить эти особенности на фоне собранных нами новых археологических материалов.

В первую очередь следует отметить особенности в строительной традиции на памятниках вышеупомянутых регионов: если на поселениях Шида Картли помещения выстроены из сырца и глины, то в Квемо Картли в большинстве случаев распространены строения на каменном основании.

Различия наблюдаются и в типах захоронений: в Шида Картли почти отсутствует такой вид захоронения, каким является каменный склеп (таб. V).

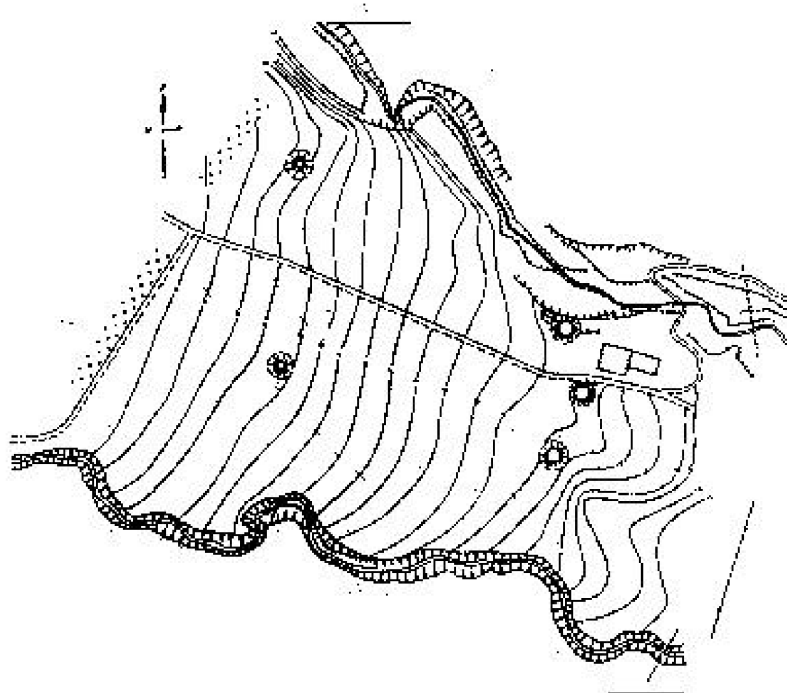
Интересны наблюдения над формами керамики. Общеизвестно, что керамика куро-араксской культуры имеет множество признаков, присущих только этой культуре, но и в них можно выделить локальные особенности. Они выявляются и в орнаменте (рельефный орнамент из Квемо Картли (таб. VI) рядом с выцарапанным-выемчатым орнаментом из Шида Картли), и в формах ушек сосудов (в Квемо Картли распространены полусферические ушки и т. н. "ложные ушки" (таб. VII) – а в Шида Картли преобладают более лентовидные образцы). Это относится и к рельсовидным венчикам сосудов из Квемо Картли, в то время как в Шида Картли мы находим сосуды с более округленными венчиками.

Все эти признаки дают основание предположить наличие локальных вариантов одной культуры в двух регионах южного Закавказья. Предлагаемая статья является лишь маленькой частью задуманной нами работы, в которой будут рассмотрены интересующие нас вопросы на фоне изучения материалов не только из куро-араксских памятников Кавказа, а также из других регионов Передней Азии и южной Европы.

ლიტერატურა

1. З. Р. Цквитинидзе, Поселение куро-араксской культуры из Орцклеби, Палеолит Кавказа и сопредельных территорий, თბ., 1990, გვ. 131-135.
2. Б. А. Куфтин, Археологические раскопки 1947 года в Цалкинском районе, თბ., 1948, გვ. 26-28; Л. Жоржикашвили, Э. Гогодзе, Памятники Триалети эпохи ранней и средней бронзы, გვ. 32, Тб., 1972.
3. გ. მირცხულავა, სამშვილდე, თბ., 1975, გვ. 15.
4. გ. ფხაკაძე, ქვემო ქართლის ენეოლითი, თბ., 1963, გვ. 16-17
5. თოლოსების შესახებ იხ. M. E. L. Mallowan. Excavations at Tell-Arpachiyah, 1933. Iraq, vol. II, Part. I, 1935, გვ. 34; A.Parrot, Archeologie mesopotamienne, Technique et problemes, Paris, 1953, გვ. 154; D. M. Buren, Places of Sacrifice, Iraq, vol. XIV. part 2, 1952, გვ. 76; F. Schlette, Die Ältesten Haus – und Siedlungsformen des Menschen, Etnographisch-Archeologische Forschungen, 5, Berlin, 1958, გვ. 98, 144.
6. M. E. L. Mallowan. Excavations at Tell-Arpachiyah, 1933. Iraq, vol. II, Part I, 1935, გვ. 34.
7. A. Parrot, Archeologie mesopotamienne, 1953.
8. D. M. Buren, Places of Sacrifice, Iraq, 1952
9. Г. Чайлд, У истоков европейской цивилизации, М., 1952 გვ. 100, 136
10. გ. ფხაკაძე, ქვემო ქართლის ენეოლითი, თბ., 1963
11. გ. მირცხულავა, სამშვილდე, გვ. 13
12. გ. გობეჯიშვილი, თეორიწყაროს ნასოფლარი, თბ., 1978, გვ. 34-35
13. Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, თბ., 1941, გვ. 106-108
14. Б. А. Куфтин, Археологические раскопки 1947 года... გვ. 26-28, სურ. 13
15. გ. ფხაკაძე, ქვემო ქართლის ... გვ. 63
16. გ. მირცხულავა, სამშვილდე, გვ. 15
17. З. Р. Цквитинидзе, Поселение куро-араксской культуры из Орцклеби, გვ. 131

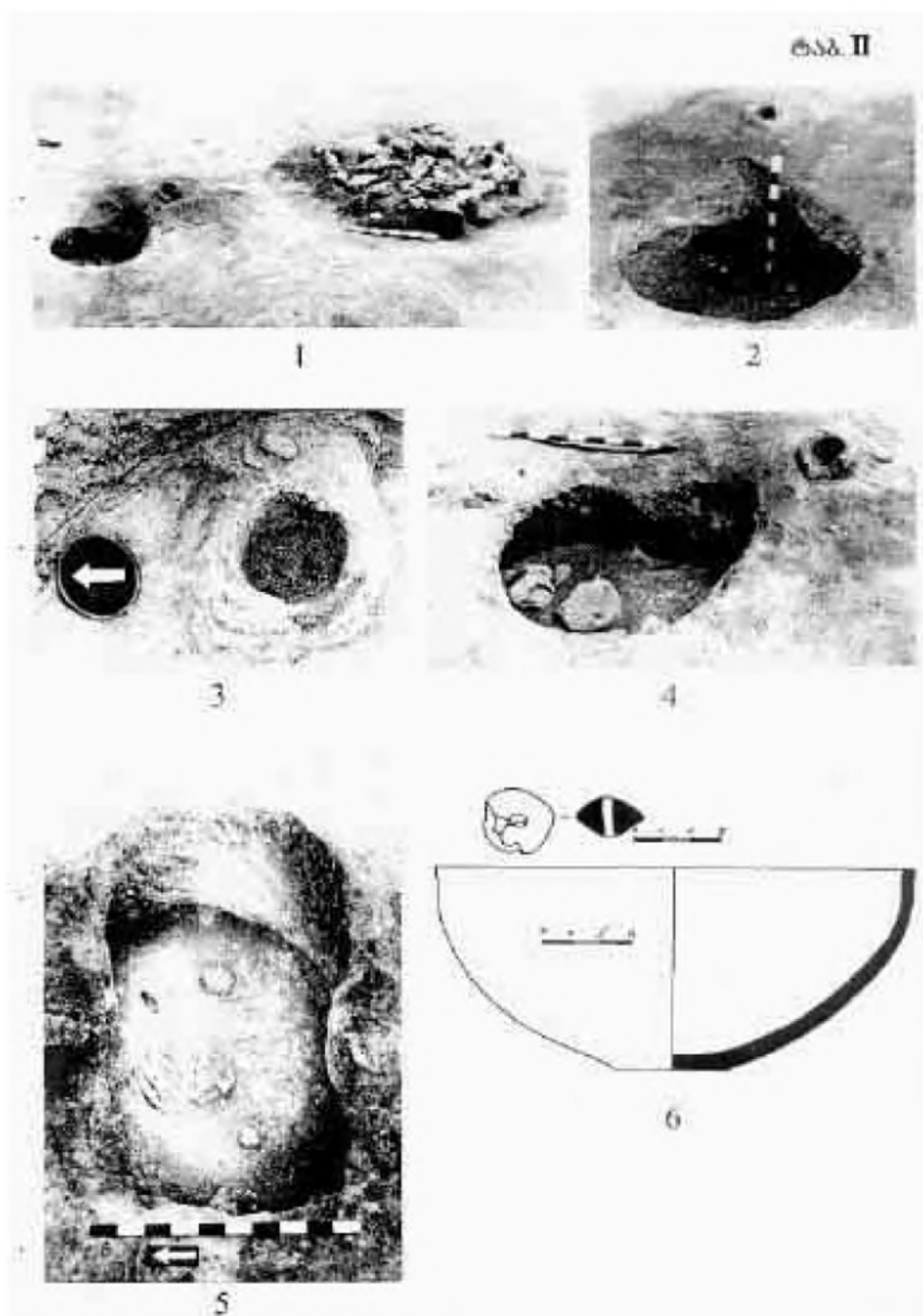
18. გ. ფხაკაძე, ქვემო ქართლის ენეოლითი, გვ. 64
19. ზ. ცქვიტინიძე, ახალი აღმოჩენები სოფ. გომარეთის მიდამოებში, დმანისი, I, თბ., 1998, გვ. 84
20. გ. მირცხულავა, სამშვილდე, გვ. 25-64
21. ღრმახვევისთავის არქეოლოგიური ძეგლები, თბ., 1980, გვ. 17
22. გ. ფხაკაძე, ქვემო ქართლის ენეოლითი, გვ. 73
23. გ. ფხაკაძე, ქვემო ქართლის ... გვ. 19. ტაბ. II_{1,8}
24. Б. А. Куфтин, Урартский колумбарий у подошвы Арарата и Куро-Араксский энеолит, საქ. მუზეუმის მოამბე, XVIII-B, გვ. 100, სურ. 556
25. გ. მირცხულავა, სამშვილდე ... ტაბ. IX_{6,7}; ტაბ. XV₅
26. ო. ჯაფარიძე, ქართველი ტომების ისტორიისათვის ლითონის წარმოების ადრეულ საფეხურზე, თბ., 1961, გვ. 62
27. Б. А. Куфтин, Археологические раскопки в Триалети, ტაბ. CXXIV
28. Ch. A. Burney, Eastern Anatolia in Chalcolithic and Early Bronze Age, Anatolian Studies, vol. VIII, 1958, გვ. 168
29. W. Lamb, The Culture of North-East Anatolia and its Neighbours, Anatolian Studies, vol. IV, 1954, გვ. 28-29, fig. 4
30. ი. კიკვიძე, ხიზანაანთ გორის ადრებრინჯაოს ხანის ნამოსახლარი, თბ., 1972, გვ. 74
31. ო. ჯაფარიძე, ქართველი ტომების ... გვ. 64

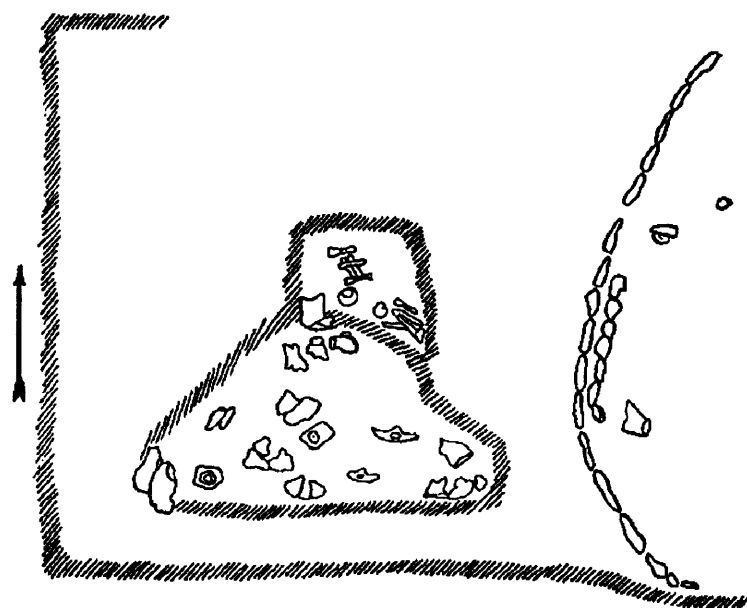

1

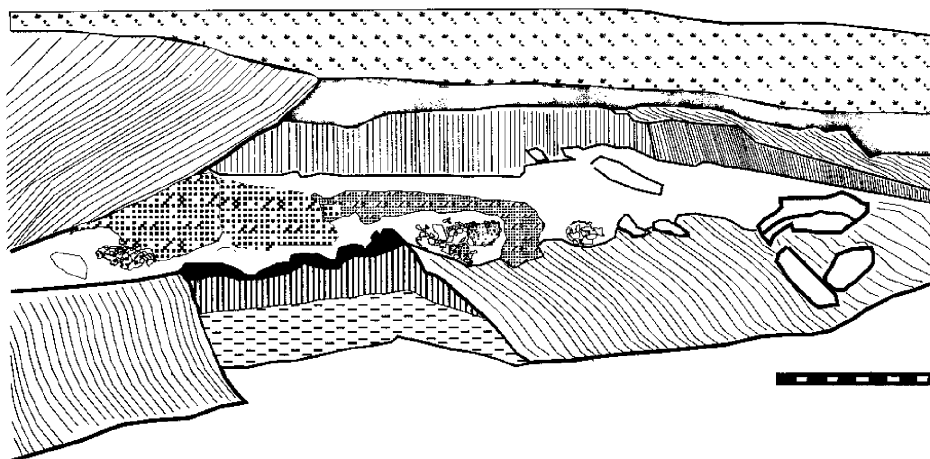

2

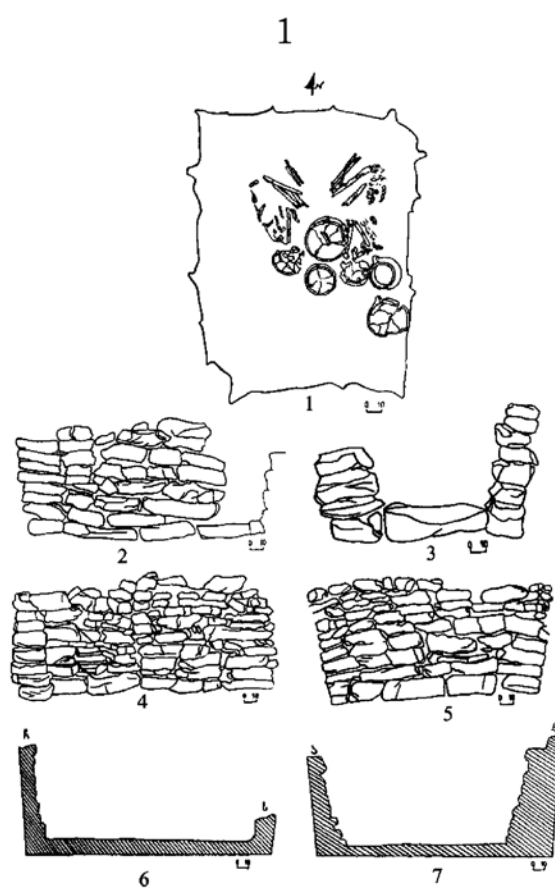
1

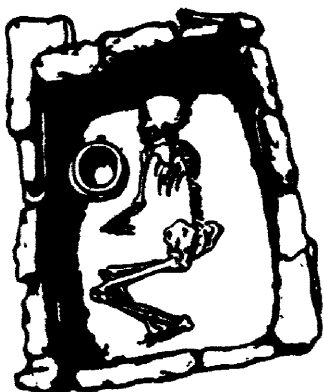

პირამიდის ნიშნები

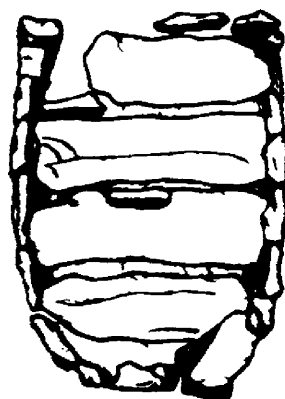
	ქრისტიანული საფარი		ბაზალტი
	ყვითელი თიხნარი ფენა		ნაირისფერი ფენა
	მარი უფროსი		კულტურული ფენა

2

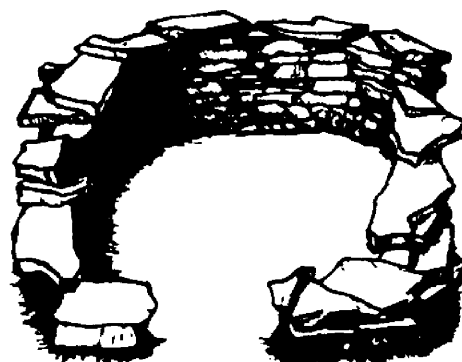
ამირანის გორა

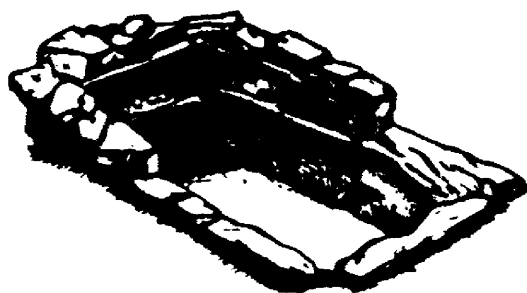
ღრმახევისთავი

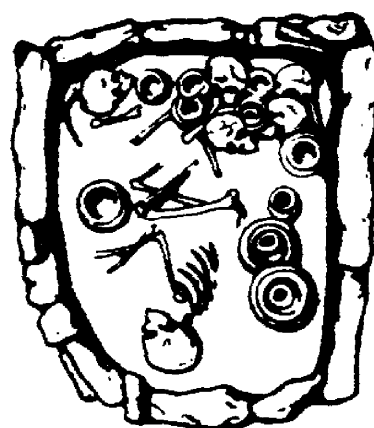
ღრმახევისთავი

კიკეთი

კოლა

სამშვილდე

